

'פועלי-ציון' בבולגאריה 1910-1912

חלוצת הציונות הסוציאליסטית במזרח

שלמה שאלתיאל

בשנות 1910-1912 פעלה בפלובדיב שבבולגאריה מפלגה מקומית בשם 'פועלי-ציון'¹, שהיתה הארגון הציוני-הסוציאליסטי הראשון והיחיד בקרב הקהילות היהודיות הספרדיות-מזרחיות בתקופה שלפני מלחמת-העולם הראשונה. פרשת הקמתה ופעילותה של מפלגה זו יש בה עניין לעצמה והיא גם פרק ייחודי באחת התקופות החשובות בתולדות יהדות בולגאריה.

יהודי בולגאריה זכו בשיויון זכויות למן חידוש עצמאותה של ממלכה זו בשנת 1878², לאחר כ-500 שנות שעבוד עות'מאני. בבולגאריה התרחשו באותה עת שינויים כלכליים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים מפליגים, בקצב מואץ, כאשר סימן ההכר לרוח הזמן בקרב אזרחיה היה העלייה הרבה של הלאומיות. זהו הרקע, אך לא הסיבה, לכך שתחיית הלאומיות לא פסחה גם על היהודים בבולגאריה.

א. לרמותה של קהילת פלובדיב

הקהילה היהודית בפלובדיב עמדה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 במרכז החיים הציבוריים של יהודי בולגאריה, ולמתרחש בקהילה זו היתה השפעה רבה על התפתחות היהדות בארץ כולה.³

יהודי פלובדיב עסקו ברובם הגדול במסחר זעיר ובמלאכות, וכמה משפחות אמידות אף הגיעו לעושר רב. במקביל, הלך והתרחב מעגל דלת העם ורבים מן הצעירים פנו לעבודה כשכירי יום — במפעלים, בבתי-מלאכה ובבתי-מסחר.

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

1 ראה: שאלתיאל. ראה גם: קשלס, כרך ב, עמ' 376-385.

2 ראה: חוקת, פרק יב, סעיפים 54, 57, 60. חוקת נסיכות בולגאריה נתקבלה באספת העם הראשונה של הנסיכות החדשה, בבירה העתיקה טרנובו, בהשתתפות 212 צירים מכל רחבי הנסיכות, בכללם הרב הראשי של סופיה, ר' גבריאל אברהם אלמזלינו, כציר מן המניין בקבוצת ראשי הדתות (ראה: חוקת, עמ' 43. ראה גם: רוסב, עמ' 87). ראה גם: יהדות, עמ' 153-159 (מאמרו של ד"ר נ"מ גלבר).

3 ראה: ניצני, עמ' 26; וגם: שאלתיאל, עמ' 7.

בשלהי המאה ה-19, בהשראת תנועת 'חובבי ציון', קמו בפלובדיב (כמו גם בערים אחרות בבלגאריה) אגודות ציבוריות ציוניות, כן הופיעו בה עיתונים יהודיים, שהופצו בקהילות שברחבי בולגאריה. ברם מעמדה המיוחד של קהילת פלובדיב בקרב יהדות בולגאריה מומחשת יותר מכל על-ידי הקמת התנועה הציונית בה. מקובל כי ראשית קיומה של תנועה ציונית מאורגנת בבלגאריה היתה בשנת 1895 והיא קשורה בפועלו של יוסף מרקו ברוך (1872-1899), אשר פלובדיב היתה הבסיס לעבודתו, והשפעתו בקהילה זו היתה מרשימה. הוא הלהיב את צעירי הקהילה לרעיון הציוני, בה הוציא לאור עיתון בשם 'כרמל' וייסד אגודה ציונית בשם 'כרמל'. אגודות נוספות הוא יסד גם בערים אחרות בבלגאריה וארגון-הגג שלהן היה גם כן בפלובדיב. ברוך הטיף למתן חינוך יהודי-ציוני לנוער, ליישובה המתוכנן של ארץ-ישראל, לפרודוקטיביזציה של המוני העולים בחקלאות ולהקמת מדינה יהודית. בשל מרכזיותה של קהילת פלובדיב, היה טבעי שבה כונסה הוועידה הראשונה של התנועה הציונית בבלגאריה.⁴ הוועידה התכנסה בשנת 1898 והניחה יסוד לתנועה עממית רחבה, שהנהיגה את יהדות בולגאריה בכל מערכותיה עד העלייה הגדולה מארץ זו למדינת ישראל.

בעשור הראשון של המאה ה-20, כלומר בשנות הבגרות של מייסדי מפלגת 'פועל-ציון' המקומית והבשלת התנאים להופעת הגרעין הציוני-הסוציאליסטי הראשון בבלגאריה, התגוררו רוב רובם של יהודי פלובדיב בשכונת אורטה מְזָאָר ובסביבתה, לאורך הגדה הימנית של הנהר מְאָרְיֶצָה. סביב הכיכר הרחבה אורטה מזאר ולאורך רחוב אלעזר כלב התרכזו מוסדות הקהילה: בתי-הספר, בתי-הכנסת, המועדונים, בתי התמחוי ועוד. רוב בתי-הספר שכנו בבתיים גדולים, שנתרמו על-ידי עשירי הקהילה (בהם משפחות אֶלְפֶלֶךְ, פֶּלֶב, צ'יֶצ'ק). במרכז הזה היו בתיהם המרווחים של משפחות מיוחסות (בהן: רומאנו, פרץ, פֶּיֶןֶץ, אסא, קֶשֶלֶס). ברחובות הסמוכים היו חצרות גדולות וסביבן התגוררו בצפיפות רבה היהודים מבני דלת העם. כיכר זו גם שימשה כמקום לאספות פומביות ולהתכנסויות ציבוריות ופוליטיות בשכונת היהודים.

שינויים חשובים התרחשו באותו פרק-זמן בתחום החינוך. רשת בתי-הספר של 'כל ישראל חברים' (כ"ח) היתה לגורם רב השפעה ברחוב היהודי, לאחר שדחקה לקרן זוית את כיתות ה'מְלֶדְאָר', שבהן למדו הילדים רק פרקי תפילה ופיוט. כ"ח הקימה רשת של בתי-ספר יסודיים מודרניים, לפי מיטב מסורת ההוראה והמגמות הרעיוניות שלה, שהביאו את דבר ההשכלה, את השפה הצרפתית ואת תרבות צרפת אל שכבות רחבות של הציבור היהודי.⁵ השכלה זו סייעה לרבים להמשיך בלימודים

4 על ראשית התנועה הציונית בבלגאריה — ראה: רומאנו, עמ' 191-194; וכן: קשלס, כרך ב, עמ' 265-294; שאלתיאל, עמ' 33-42. על י"מ ברוך — ראה: וינשל, עמ' 34-50; וכן: ארדיטי, כרך ב, 83-68; קשלס, כרך ב, עמ' 267-283; שאלתיאל, עמ' 34-42.

5 ראה: מרכוס, כרך ד, עמ' 152; רומאנו, עמ' 200-202; וכן: שאלתיאל, עמ' 47.

על-יסודיים או להתבסס במסחר, בבנקאות ובפקידות. בראשית המאה למדו כ-75% מילדי היהודים בבולגאריה בבתי-הספר של כ"ח, ומשכגרו גברה השפעתם על חיי הקהילה. המגמות החינוכיות של בתי-הספר של כ"ח הותקפו על-ידי גורמים שונים ומנוגדים זה לזה: הממסד היהודי הדתי תקף את רוח ההשכלה הכללית שפיעמה בבתי-הספר הללו, בראותו בה משום פגיעה בערכי המסורת המקודשים; משרד ההשכלה הבולגארי הצר את צעדיהם ונקט כלפיהם יחס חשדני ועמדה של ביקורת ופיקוח, בשל היותם בתי-ספר אליטיסטיים, המתנהלים בשפה זרה ונשלטים על-ידי מרכז שמחוץ לגבולות בולגאריה.⁶

המאבק המכריע נגד בתי הספר של כ"ח, בעשור הראשון של המאה, התנהל על-ידי התנועה הציונית הצעירה. גם במערכה ציבורית סוערת זו היתה קהילת פלובדיב במרכז ההתרחשויות, וכל מייסדי מפלגת 'פועלי-ציון' ותומכיהם היו שותפים או עדים למהלך האירועים. המנהיגות החדשה שצמחה בפלובדיב באה מקרב החוגים הציוניים, ונאמנה להשקפותיה, השקיעה מאמצים ואמצעים רבים כדי להפוך את בתי-הספר של הקהילה לבית-ספר עברי, ציוני ומודרני. ראשי הקהילה הזמינו מורים וגננות מארץ-ישראל, ואלה לימדו עברית, מילאו תפקידי ניהול, פעלו בחוגי תרבות והשכלה וביתם שימש כמקום התוועדות לרבים מצעירי היהודים בפלובדיב, שחיפשו את הקשר לציון, לציונות ולסוציאליזם.

מאבק התנועה הציונית בבולגאריה למען חינוך עברי-לאומי היה חלק מן המערכה הכוללת ל'כיבוש הקהילות' מידי המנהיגות היהודית המסורתית.⁷ גם במערכה על דמות הקהילה היהודית בבולגאריה מילאה קהילת פלובדיב תפקיד נכבד. בפלובדיב יצאו לאור עיתונים יהודיים רבים, שהופצו גם בשאר קהילות בולגאריה.⁸ הבולטים ביניהם בסוף המאה ה-19 וראשית ה-20 היו: 'כרמל' (בצרפתית); 'אל דיאה' (היום, בלאדינו); 'השופר' (תחילה בלאדינו ואחר-כך בבולגאריה); 'פרובודה' (התעוררות, יקיצה, בבולגאריה). המעבר מלאדינו אל השפה הבולגאריה, המשתקף היטב בעיתונות של פלובדיב, אופייני לכל יהדות בולגאריה ומרמז על השינויים הרבים שהתרחשו בחיי היהודים.

השינויים בהרכב הסוציאלי והתעסוקתי, הרפורמות בחינוך הילדים, המעורבות הגדלה והולכת בחיים הציבוריים הבולגאריים, הקשרים המתהדקים עם העולם היהודי במערב אירופה ובמזרחה — כל אלה יצרו אווירה מסייעת לפיתוח פעילות ציבורית ענפה בקהילת פלובדיב, פעילות שהתנהלה במקביל להווי שסביב בית-הכנסת. אורח החיים הדתי, אשר איפייץ את רובו של דור המבוגרים ולא הצטיין ביראת שמיים יתרה, לא משך ולא סיפק את הצעירים והם נטשוהו ופנו לאורח חיים

6 הממלכה העצמאית הצעירה הנהיגה עם הקמתה חינוך יסודי חינוך ואחיד לכל אזרחיה והשקיעה מאמצים רבים ב'בולגאריזאציה' של המיעוטים הלאומיים שבתחומיה: תורכים, יוונים, ארמנים ואחרים. ראה: צ'אקארוב, עמ' 185-187; ראה גם: שאלתיאל, עמ' 47.

7 ראה: ארליך, עמ' 30; 145-147; 153-155; ראה גם: יהדות, עמ' 200; 194-197; שאלתיאל, עמ' 240. 8 ראה קשלס, כרך ה, עמ' 240.

חילוני, שפתח בפניהם אופקים רחבים בתחומי ההשכלה, החברה והתעסוקה. תהליך החילון והדמוקראטיזאציה בחיי הקהילה סייע לשיגשוגה המהיר של התנועה הציונית המאורגנת בפלובדיב והעניק לה את ציבונה המיוחד: פעלתנות, חדשנות ומנהיגות. במהלך שני העשורים שקדמו להקמת 'פועלי-ציון' בפלובדיב (1890-1910) התנהלה בקהילה פעילות תוססת, שהתרכזה סביב כמה מוקדים בעלי אופי חברתי, חינוכי, סוציאלי ורעיוני. בזה אחר זה צצו חוגים רבים, שבהם התרכזה האינטליגנציה המקומית.

צעירים שנישלוהו על-ידי הוריהם לבירות אירופה כדי לקנות דעת ומקצוע למדור באוניברסיטאות ובאו שם במגע עם חוגים של ציונים צעירים. מששבו לעירם, עמדו בטבורן של התארגנויות חברתיות בעלות צביון לאומי מובהק. בתיהם הפכו לאבן שואבת ליהודים שוחרי דעת וקידמה ובית יוצר ליוזמות ציבוריות בחיי הקהילה ככלל ובתנועה הציונית בפרט. לימים הם היו, רובם ככולם, מפעיליה המרכזיים של התנועה הציונית בבלגאריה. הצטרפו אליהם כמניין יהודים מהגרים (בעיקר מרוסיה), שהשתלבו במהרה בנוף האנושי והציבורי של הקהילה. אינטלקטואלים אלה, שהיו ברובם מורים ורופאים, באו במגע עם כל שכבות האוכלוסיה היהודית והיוו מעין צוהר אל המתרחש ביהדות רוסיה.⁹ חוגי הצעירים והמשכילים עמדו בסימן עימות מתמיד עם אורח החיים המשפחתי והמסורתי, שמשל בכיפה עד שלהי המאה ה-19. התארגנויות שהחלו על בסיס חברתי-תרבותי נעשו במהרה מוקדים, שבהם נתגבשה השקפת עולם ונרקמו תוכניות פעולה, שקראו תגר על דור המבוגרים ועל שלטון הנוטאבאבלים.

במקביל, התרחב מאוד מעגל פעילות נוסף, אשר בשנים שלפני ייסוד 'פועלי-ציון' הקיף רבים מבני הקהילה. המדובר הוא ביהודים חברי המפלגות הסוציאליסטיות והאגודות המקצועיות של הפועלים, שברובן היו בשליטה או בהשפעה של מפלגות הפועלים הבלגאריות.¹⁰ גם גימנאסיסטים וסטודנטים יהודים החלו נוהים אחר הסוציאליזם ואחר האמונה שפתרון שאלת היהודים יבוא עם ביטול המשטר הקאפיטאליסטי בארצות גלותם ועם כיבוש השלטון בידי הפרולטארוין. החיכוך המתמיד בין היהודים הציונים ליהודים הסוציאליסטים הלך והתרחיף והמאבק ביניהם על דעת הקהל היהודית, על דמותם של הקהילה ושל בית-הספר העברי ועל עתיד חייהם וקיומם של היהודים — מאבק זה התנהל באספות ובכיכרות, בגימנאסיות ובמועדונים, ובמיוחד מעל דפי העיתונות היהודית והבלגארית.¹¹

9 הבולטים שביניהם: ד"ר הירש רימלובסקי (ראה: ארדיטי, כרך ג, עמ' 217-230), המהנדס שמרייבסקי (ראה: שאלתיאל, עמ' 65), ד"ר מ' נחזימזון (ראה: ארדיטי, כרך ג, עמ' 220-221).

10 ראה: כנבנישתי, הסוציאליסטים, עמ' 99-118; וגם: כנבנישתי, העיתון, עמ' 233-236; קשלס, כרך ב, עמ' 255-264; שאלתיאל, עמ' 106-123; 153-162.

11 ראה: גליונות שונים של רבוטניק; וגם של פרובודה; שאלתיאל, עמ' 211-252 (תוכן מפורט של כל גליונות העיתון).

ב. ייחודה, פועלה והרכבה של מפלגת 'פועלי-ציון' בפלובדיב

מן המתואר עד כאן, אפשר לראות את התארגנות 'פועלי-ציון' בפלובדיב כחלק מן האווירה הציבורית השוקקת חיים, שאיפיינה קהילה זאת במשך שני העשורים שקדמו לכך. עם זאת נראה, כי לפחות בשני תחומים נתייחדה הופעתה של 'פועלי-ציון' על הבמה הציבורית משאר התארגנויות בעיר זו והיותה חידוש רב חשיבות בשנת 1910. ראשית, זו היתה המסגרת הציונית הראשונה, גם משך שנים רבות אחר-כך, שלא דגלה ב'כלליות ציונית', כפי שהיתה מקובלת בכל הארגונים הציוניים שקמו בבולגאריה עד אז, והכריזה עם היווסדה שתהיה לפה לפועלים הציונים ותעשה נפשות לציונות הפועלית. יתר על כן, היא הודיעה על השתייכותה לארגון ציוני-פועלי כלל-עולמי. אכן מפלגה ציונית מעמדית היתה חידוש בעל משמעות רבה בתנועה הציונית בבולגאריה, כעשור וחצי שנים לאחר ייסוד ההסתדרות הציונית שם. עם זאת יתכן, שעיקר החידוש בהופעת 'פועלי-ציון' בפלובדיב הוא בהיותה ניסיון ראשון בבולגאריה למצוא סינתזה רעיונית ומעשית בין הציונות לסוציאליזם, בתקופה שבה חסידי שני זרמים אלה ניהלו ביניהם מאבק מר וסוער על דמותה ועתידה של הקהילה היהודית. מעיתונה של מפלגת 'פועלי-ציון', 'פרובודה', ומעיתונם של הסוציאליסטים היהודים, 'אָבְרִיִּיקֵי רְבוֹטְנִיק', אנו למדים על פולמוס חריף, ויכוחים קולניים ואף תיגרות ידיים סוערות בבתי-הספר ובגימנאסיות, באספות באולמות ובכיכר העיר ואפילו בעיצומו של נשף ריקודים.¹²

התארגנות מפלגת 'פועלי-ציון' בפלובדיב עוררה התנגדות קשה מצד האגודות הציוניות ה'כלליות', שהקיפו עד אז את כל הציבור הציוני, וכמובן מצד הסקציות היהודיות שבתוך המפלגות הסוציאליסטיות הבולגאריות. הסוציאליסטים תקפו בחריפות את 'פועלי-ציון' מבחינה אידיאולוגית, בראותם בה מפלגה בלתי סוציאליסטית ואנטי-מארקסיסטית וחסרת יכולת להנהיג את הפועלים היהודים במאבק הסוציאלי והמקצועי. במאבקם נגד 'פועלי-ציון', הסתייעו הסוציאליסטים והקומוניסטים היהודים במלוא משאבי מפלגותיהם: המנגנון המפלגתי והסינדיקאלי, העיתונות, מנהיגיהם מאזור פלובדיב ואף מן המרכז בסופיה — הכל גויס כדי לנגח את קומץ הצעירים, שגרסו כי אפשר וגם מחויב המציאות הוא להיות ציוני וסוציאליסט בעת ובעונה אחת.¹³

אשר לתגובת האגודה הציונית בפלובדיב — הקמת המפלגה החדשה כאילו פילגה את הציבור הציוני אשר, בלי שים לב למצבו הכלכלי והשקפת-עולמי החברתית, השתייך קודם לכן לאגודה הציונית היחידה בעיר. אולם ראשי האגודה הציונית לא הגיבו בחומרה, כפי שאפשר היה להניח, שכן הכירו בחשיבות עבודתה של מפלגת 'פועלי-ציון' בקרב הפועלים ומעוטי היכולת, שהחלו להיסחף אחר

12 ראה: פרובודה, גלינות 11 (31.8.1911), 12 (27.11.1911), 15 (15.1.1912).
13 ראה: שאלתיאל, עמ' 107-123.

הארגונים הסוציאליסטיים האנטי-ציוניים. המנהיגות הציונית, שהיתה דור ראשון של מנהיגי תנועה חדשה, התעלתה מעל לחישובים צרים והשכילה לוותר על השאיפה למונוליטיות בתנועה, כדי לתת סיכוי לאגף ציוני, ראדיקאלי באופיו הסוציאלי וצעיר יותר בגילו, למצות את הפוטנציאל שבו, במאבק נגד מפלגות הפועלים והאיגודים המקצועיים הבולגאריים והפעילים היהודים שבתוכם. עם זאת יצוין, כי אין כל הוכחה בדבר תמיכה ממשית, רעיונית או כספית, של הממסד הציוני בפעילותה של מפלגת 'פועלי-ציון'. כך, למשל, עיתונה של המפלגה, 'פרובודה', נאלץ להאבק על קיומו ויצא לאור הודות ל'קרן העיתון', שאליה הופנו תרומותיהם הדלות של חברי המפלגה ואוהדיה מכל רחבי בולגאריה.¹⁴ לימים, כ-7 שנים לאחר התפרקותה של מפלגת 'פועלי-ציון', כתב אלברט יוסף כלב:

[...] אילו גילינו נכונות להשיב לשאלות ולטפל בבעיות הכלכליות החריפות של הכלל ובתוך זה של הפועלים ועובדי המסחר, יתכן שרבים מהם היו מצטרפים לשורותינו. לפני שנים החל חברנו — לאון מנחמוב (ממייסדי 'פועלי-ציון' ועורך 'פרובודה') במלאכת הנחת היסודות להסתדרות פועלי-ציונית אצלנו. ברם, משלא זכה לסיוע ונאלץ לפעול לבדו, לא הוכתר עמלו בהצלחה. לפיכך, הכרח הוא להכשיר את הקרקע ליצירתה של הסתדרות דומה, שבאמצעותה נמשוך עם רב אל הציונות, עם רב, ההולך אל המחנות הסוציאליסטיים, כי אין אנו דואגים לו.¹⁵

יש עניין רב במאפיינים של מייסדי 'פועלי-ציון' — מבחינת גילם, השכלתם, מקצועותיהם ומצבם המשפחתי. גילם נע בין 17 ל-23 שנים. כולם סיימו את בית-הספר היסודי, חלקם למדו גם כמה כיתות בבית-ספר תיכון. איש מהם לא סיים גימנאסיה, מפאת הכורח לצאת לעבודה לפרנסת משפחותיהם. כולם היו רווקים. מבחינת התעסוקה היו ביניהם: זבנים, מחסנאים, סבלים, סנדלרים, מכונאים, צורפים, עובדי הלבשה, מנהלי-חשבונות, פקידים זוטרים, עובדי מיגדניות ועוד.¹⁶ הם היו אפוא בני משפחות של פועלים ובעלי-מלאכה, ואף-על-פי שנאלצו להפסיק את לימודיהם הפורמאליים, המשיכו רבים מהם לרכוש דעת באופן עצמאי. למרות העבודה הקשה וטרדות הפרנסה, הם מצאו זמן וכוחות ללמוד ולדעת את המתרחש בעם היהודי בגולה ובארץ-ישראל, בתנועה הציונית וגם בתנועה הסוציאליסטית העולמית. הם הרחיבו את אופקיהם במיוחד באמצעות העיתונות, אשר הגיעה לפלובדיב ושימשה אפיק עיקרי להפצת מידע ורעיונות. הם יכלו לעיין בעיתונות

14 ראה: רשימות התורמים לקרן 'פרובודה', גליונות 10 (15.8.1911), 15 (15.1.1912) וגם: שאלתיאל, עמ' 72-15.

15 ראה: השופר, גיליון 9 (24.6.1919). אלברט יוסף כלב היה נשיאה הראשון של 'ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית' וממנהיגי ההסתדרות הציונית בבולגאריה.

16 ראה: שאלתיאל, עמ' 93-81.

בכמה שפות: בעברית — שלמדוה בבית־הספר העברי, בספאניולית — שהיתה שפת הדיבור במשפחה, ברוסית — שהיא שפה קרובה לבולגארית, בצרפתית ובגרמנית — שנלמדו בבתי־הספר של כ"ח, וכמוכן בבולגארית — שבעזרתה יכלו ללמוד על הנעשה במפלגות הסוציאליסטיות בבולגאריה ובעולם. ראשוני 'פועלי־ציון' לא שלטו היטב בשפות זרות ועל־כן נעזרו במתרגמים מבין אוהדיהם ברחבי בולגאריה, שסיפקו חומר מתורגם לרוב וסייעו להם לגבש את השקפת עולמם, לשמור על קשר רצוף עם 'פועלי־ציון' בעולם ולנקוט עמדות בשאלות אקטואליות, שהעסיקו את העולם היהודי והציוני.¹⁷

גילם ומצבם המשפחתי של ראשוני המפלגה הם מרכיבים חשובים להבנת התופעה הציבורית המעניינת הזאת. הם היו חבורה של צעירים רווקים, שגילם הממוצע היה 19 שנה, הצמאה לפעילות בעלת משמעות אישית ולאומית. הם בזו לחיי הניווט ששקע בהם חלק מן הנוער היהודי.¹⁸ מונהגים על־ידי כמה מחבריהם היותר מבוגרים, שהצטיינו ביכולת ביטוי מבריקה בכתב ובעל־פה, ידעו חברי 'פועלי־ציון' הראשונים לסחוף בהתלהבותם ולקרב אליהם צעירים יהודים רבים, תוך שילוב אקטיביזם רעיוני־פוליטי עם פעילות חברתית מגוונת.

בתום השנה הראשונה, יכול היה ועד המפלגה לסכם מינון מרשים של פעולות: 'פועלי־ציון' קיימו 16 אספות פומביות, אספת־עם בכיכר העיר לקראת הבחירות לפארלאמנט הבולגארי, 4 הרצאות על 'פועלי־ציון' בעולם, 5 אספות כלליות, 25 אספות של סוכני העיתון, 5 פגישות חברים ונשף אחד. הופצו 4 כרוזים ב־2,000 עותקים והודפסו 1,500 הזמנות לאספות. בדו"ח השנה הראשונה יש דגש מיוחד על הקשרים של המפלגה בפלובדיב עם הלשכה המרכזית של הקונפדראציה העולמית של 'פועלי־ציון' בוינה. מאמצים רבים הושקעו בעיתון המפלגה, 'פרובודה', כדי לעשותו כלי מבטא ממשי של הפרולטאריאון היהודי, המגן על זכויותיו הסוציאליות והלאומיות. כל גיליון הודפס ב־600 עותקים שמהם נמכרו כ־500.¹⁹

למן ראשית ההתארגנות של 'פועלי־ציון' בפלובדיב, בלט במיוחד בתוכה אחד מחבריה: לאון מנחמוב. הוא לא נשא תואר של מנהיג או אידיאולוג, אך הגדרות אלה ודאי הלמו את מעמדו. תפקידו הרשמי היה עורך 'פרובודה', אבל מכל הידוע לנו עליו, בעיקר מפירוט מעשיו ומעיון במאמריו, ניתן לקבוע שהוא היה מנהיג 'פועלי־ציון' בפלובדיב והרוח החיה בפעילות הארגון. בתחום האידיאולוגי, בולטת מאוד מתוך גיליונות 'פרובודה' גם דמותו של לוי חזקיה מסופיה, שהתרכז בכתיבתו בעיקר בנושאים ציוניים ופועלי־ציוניים, תוך גילוי בקיאות רבה במתרחש בעולם היהודי.

17 ב'פרובודה' פורסמו עשרות מאמרים, רשימות וקטעי ספרות מתורגמים — ראה: שאלתיאל, עמ' 211-252. פורסמו בו גם חיבורים מתורגמים, כגון: 'ציונות וסוציאליזם' מאת אוטו קראוס, 'ציונות וקוסמופוליטיזם' מאת פראנץ אופנהיימר, 'אוטואמאנציפאציה' מאת י"ל פינסקר ועוד.

18 ראה: פרובודה, גיליון 3 (8.5.1911) וגם: שאלתיאל, עמ' 104-105.

19 ראה: שאלתיאל, עמ' 84-93.

שניהם — לאון מנחמוב ולוי חזקיה — היטיבו להסביר לקוראים את משנת 'פועלי-ציון', כאשר במאמריו של לוי חזקיה ניכרת יותר הגישה העיונית ואילו במאמריו של לאון מנחמוב, שהיה גם נואם מבוקש, דבקה בדרך-כלל נימה של פולמוס שנון. מפלגת 'פועלי-ציון' ובטאונה 'פרובודה' פעלו בשתי חזיתות: הם נטלו חלק פעיל במערכות הפנימיות של הקהילה; במקביל, הם נשאו בעיקר הנטל של המאבק כנגד המפלגות הסוציאליסטיות והיהודים שבתוכן. בלי לגרוע מחשיבות פעילותה הקהילתית של מפלגת 'פועלי-ציון', מאבקה העיקרי היה מכיוון למניעת השפעה של הסוציאלי-דמוקראטים היהודים על הרחוב היהודי.²⁰ המערכה כנגד מאמצי הסוציאליסטים הבולגארים למשוך יהודים לשורותיהם היתה מערכה על עצם השתייכותם של מאות ואלפים יהודים לעם ישראל. נוסף על כך זו היתה גם מערכה על דמותה ועל תדמיתה של התנועה הציונית: האם תהיה, כהגדרת הסוציאליסטים, 'אידיאולוגיה של הבורגנות היהודית', או תנועה לאומית עממית, המאגדת את כל השכבות הסוציאליות — כשאיפת הציונים.

ג. הקשרים עם 'פועלי-ציון' בעולם

המקורות על טיב הקשרים בין 'פועלי-ציון' בפלובדיב ובין המפלגות האחרות שלה מחוץ לבולגאריה והברית העולמית שלהן — הם בחלקם מאת חברי המפלגה הבולגארית ובחלקם מאת מנהיגי מפלגה זו בעולם.²¹ חשיבות מיוחדת נודעת למידת הידיעה של ראשי 'פועלי-ציון' בעולם על הקמתה והתפתחותה של המפלגה בשם זה בבולגאריה. שכן, מעניין זה אפשר להסיק מסקנות בכמה סוגיות: על מידת המקוריות של הופעת 'פועלי-ציון' בבולגאריה, השפעת הזרמים השונים בקרב המפלגה בעולם על העמדות שנקטה המפלגה הבולגארית, אופי הקשרים הארגוניים והזיקות הרעיוניות בין הברית העולמית של 'פועלי-ציון' ובין המפלגה בבולגאריה, שכאמור היתה המפלגה הציונית-סוציאליסטית היחידה בכל הקהילות הספרדיות והמזרחיות בעולם קודם מלחמת-העולם הראשונה. מייסדי 'פועלי-ציון' בפלובדיב השקיעו מאמצים רבים כדי ליצור קשרים הדוקים עם המפלגות האחרות שמחוץ לבולגאריה. הם ביקשו עיתונות ופרסומים של המפלגות האחרות בעולם ועשו מה שביכולתם כדי להעמיק את בקיאותם בתורת

20 על מאבקם הקהילתי — ראה: פרובודה, גיליון 4 (15.5.1911), לאון מנחמוב, 'תעמולת הבחירות של הסוציאלי-דמוקראטים' (ראה תרגום המאמר: שאלתיאל, עמ' 265-267); ראה גם: פרובודה, גיליון 5 (4.6.1911), CLAIR—SOL, 'צעד ראשון לקראת המאבק הפוליטי' (ראה תרגום המאמר: שאלתיאל, עמ' 267-269); ראה גם: שאלתיאל, עמ' 94-97; 105-106; 175-188. על מאבקם נגד הסוציאליסטים — ראה: שאלתיאל, עמ' 70-71; 117-123; 153-162.
21 ראה: בן-צבי, עמ' 124; וגם: האחדות, גיליון 6 (2.12.1910), גיליון 16 (2.2.1911); ארבייטער, גיליון 32 (18.8.1911); שאלתיאל, עמ' 124-136.

'פועלי-ציון'.²² שכן הם רצו להסתייע בניסיוןן ובעצתן של מפלגות 'פועלי-ציון' מחוץ לבולגאריה, שקדמו להם, ואף לזכות בלגיטימציה למעשיהם ובתחושה של השתייכות לגוף יהודי עולמי ובגיבוי הרעיוני והארגוני שלו.

עורכי 'פרובודה' שלחו את עיתונם, שהופיע בדייקנות מדי שבועיים, לראשי 'פועלי-ציון' בוינה (ב' ברוכוב וי' ואכמן), שבה שכן מרכז הברית העולמית של המפלגה, ובארץ-ישראל, למערכת 'האחדות'; פירסמו ב'פרובודה' מאמרים מתורגמים מעיתונות 'פועלי-ציון' בעולם; שלחו כתבות על הנעשה בארגונם ל'האחדות' בארץ-ישראל; פעלו לייצוג מפלגתם בוועידה העולמית השלישית של 'פועלי-ציון' בוינה (אוגוסט 1911); אירחו בסופיה ובפלובדיב את יצחק בן-צבי ועשו פעולות נוספות להפצת דבר קיומה ומאבקה של מפלגתם בפלובדיב בקרב הארגונים והמוסדות של 'פועלי-ציון' בעולם.

ביאנואר 1910 ביקרו יצחק בן-צבי ורחל ינאית בסופיה, בדרכס מהקונגרס הציוני התשיעי בהאמבורג לארץ-ישראל. מספר על כך בן-צבי:

בסופיה התעכבנו יומיים. כאן נזדמנו עם מורים ארצישראליים. מהם זכור לי ביחוד מרדכי אסושקין, שהזמין אותנו להתארח בביתו, ואביעזר ילין, שהכרנוהו מקרוב מימי היותו תלמיד הסמינר למורים בירושלים. המורים הללו הקדישו את כוחותיהם לנטוע עברית חיה, ארץ-ישראלית, בארץ נכר, והיו מן הראשונים ששקדו על חינוך עברי מודרני בבולגריה. בסופיה מצאנו כבר גרעין ראשון של 'פועלי-ציון' בבולגריה. הם הזמינו אותנו אל אגודתם, ואנו סיפרנו להם על ארץ-ישראל ועל מצבם של הפועלים. כן באנו שם בדברים עם אחדים ממנהיגי תנועת-הפועלים בבולגריה, שהתפלגה אז לשני זרמים — ה'צירים' ו'המאוחדים' [...].²³

בן-צבי ביקר בסופיה ביאנואר 1910, כשנה לאחר ייסודה של אגודת הפועלים של הסוציאל-דמוקראטים היהודים, 'בורץ', והופעת בטאונה 'אברייסקי רבוטניק'.²⁴

22 שמואל סמו, מחברי 'פועלי-ציון' בפלובדיב, סיפר בזכרונותיו כיצד השיגו הוא וחבריו ספרות על הציונות והסוציאליזם:

[...] באחד הימים פניתי לארליך (מורה ארצישראלי) בבקשה שיתרגם בשבילי לרוסית מכתב שהיה בדעתי לשגר לזאב ז'בוטינסקי. ארליך נענה ברצון [...] במכתבי ביקשתי מ'זבוטינסקי, שישלח לנו חומר על הציונות והסוציאליזם, כי עיקר ההתנגדות לציונות בבולגריה באה מצד היהודים הסוציאליסטים, שטענו שאין צורך במדינה יהודית, שכן המשטר הסוציאליסטי יש בו כבר משום פתרון גם לשאלה היהודית. את המכתב כתבנו לפי עצת ארליך, על כתובת העתון הרוסי 'חדשות אודסה'. לא עבר חודש ימים והתשובה נתקבלה, אולם לא מאודסה, אלא מבברויסק. החומר שקיבלנו היה רב ומעניין וכלל כ-100 ספרים, ליקוטי עתונים וגם מאמרים מתוך 'חדשות אודסה'.

ראה: סמו, עמ' 153-155.

23 ראה: בן-צבי, עמ' 124.

24 ראה: בבנישתי, העיתון, עמ' 233-263; וגם: שאלתיאל, עמ' 106-123.

מסתבר, שבאותה עת החל מתגבש גרעין ראשון של חסידי רעיונות 'פועלי-ציון' בסופיה. אמנם התארגנות זו לא הגיעה לכלל מימוש, אבל לדיווחו של בן-צבי יש חשיבות רבה משני טעמים: האחד – תחילת ההתארגנות של 'פועלי-ציון' בבולגאריה היתה בסופיה, אך סיבות בלתי ידועות לנו מנעו את הקמת המפלגה, והיא נוסדה רק כעבור חודשים ספורים בפלובדיב. השני – מדברי בן-צבי עולה האפשרות, שאינה ודאית, כי לחלק מן המורים הארצישראלים היתה השפעת-מה על נטיעת רעיונות 'פועלי-ציון' בבולגאריה. כך, למשל, מצאנו את שמו של מרדכי אסושקין כמשתתף, מאוחר יותר, באספת היסוד של סניף 'פועלי-ציון' בסופיה, ביוזמת אנשי הסניף בפלובדיב.²⁵

מפלגת 'פועלי-ציון' נוסדה בפלובדיב ב-9 ביולי 1910, אבל הידיעה על כך נדפסה בעתוני המפלגה בארצות אחרות רק כעבור חמישה חודשים. 'האחדות' בארץ-ישראל פירסם זאת ראשון, בידיעה קצרה ב-2 בדצמבר 1910. מאוחר יותר הופיעו עוד שתי רשימות קצרות ב'האחדות', במדור 'כרוניקה מרחבי התנועה': הראשונה התבססה על מכתבו של לאון מנחמוב מפיליפופול (היא פלובדיב), שדיווח על קיומה ופעילותה של התנועה, בפברואר 1911; השנייה סקרה בקצרה, אך מתוך אהדה והערכה, את השנה הראשונה למפלגת 'פועלי-ציון' בפיליפופול וזו לשונה:

ביום מלאת שנה להווסדה של אגודת 'פועלי-ציון' בפלובדיב (בולגריה) נערכה אספת עם גדולה ועליה נקראה הרצאה על אודות 'מה חפצים פועלי ציון'. אל האספה באו הרבה חברים ומאהדים, דנו על הדרישות האי־קוננומיות של הפועל העברי ועל מלחמתו הלאומית, וכן גם נגעו בשאלות הסתדרותיות. לסוף נתוספו הרבה חברים.

העתון 'פרובודה' היוצא על ידי חברינו בבולגריה הולך ומתקדם. עכשיו נוסד פונד כספי מיוחד בשבילו ונקוה, כי החברים בבולגריה יתאמצו ככל כוחותיהם לתמוך בעתונם, המשמש להם כלי-זין בהפצת רעיונו בקרב הפועלים העבריים.²⁶

ראשיהן ופעיליהן המרכזיים של מפלגות 'פועלי-ציון' מחוץ לבולגאריה קיבלו מדי שבועיים את 'פרובודה', עיתון בן 4 עמודים, שהיווה אספקלריה מהימנה לפעילות המפלגה בפלובדיב.²⁷ יודעי רוסית שבין הנמענים, והם היו לא-מעטים, לא התקשו להבין את הכתוב בביטאון המפלגה בבולגאריה.

אחד האפיקים החשובים בקשר של 'פועלי-ציון' בפלובדיב עם הברית העולמית

25 ראה: פרובודה, גיליון 10 (26.8.1911); וגם: שאלתיאל, עמ' 228.

26 הציטוט — ראה: האחדות, גיליון 39-40 (1911), עמ' 29-30. הרשימה הראשונה באותו מדור — ראה: האחדות, גיליון 16 (2.2.1911).

27 'פרובודה' נשלח, בין השאר, למערכת 'האחדות' בירושלים, לבר ברוכוב וליוסף ואכמן בוינה, ולאחרים — על-פי כתובות הנמענים על גליונות העיתון, המצויים בארכיון המכון לחקר תנועת העבודה ע"ש לבון בתל-אביב.

של מפלגה זו התקיים כאמצעות בר ברוכוב שישב באותן שנים בווינה. מגעים אלה התנהלו עוד לפני כינוס הוועידה העולמית השלישית של 'פועלי-ציון' בווינה (30 ביולי 1911) והיה להם ערך רב לגיבוש דרכה הרעיונית ומסגרתה הארגונית של המפלגה בפלובדיב. הודות לקשר זה הכיר ברוכוב את 'התופעה המפתיעה והמשמחת' של ארגון פועלי-ציוני בקרב היהדות הספרדית של בולגאריה וכן את מגמות התפתחותה של היהדות המקומית. הקשרים בין ברוכוב למפלגה בפלובדיב הניבו שיתוף-פעולה שהיו לו כמה ביטויים ממשיים, כמפורט להלן.

ברוכוב נתבקש והסכים לייצג את מפלגת 'פועלי-ציון' בולגאריה בוועידה. מדווח על כך 'פרובודה':

[...] התנועה הצעירה מבולגאריה היתה מיוצגת בוועידה, בזכות מאנדאט מיוחד, על-ידי המזכיר הראשי לשעבר של הלשכה המרכזית בווינה, החבר ב' ברוכוב. הוא אמנם משתייך לפדראציה הרוסית [של המפלגה] אבל אינו משתתף במשלחת הרוסית והעדיף ברצון את המאנדאט של החברים מבולגאריה [...] הדו"ח היה מעניין ובעל אופי מדעי.²⁸

ברוכוב גם שלח לעורך 'פרובודה' את מאמרו 'תולדות תנועת פועלי-ציון', והמאמר פורסם בגיליון מס' 10, בתוספת ציון: 'המחבר הוא מזכיר הברית העולמית "פועלי-ציון" והתרגום נעשה ע"י אב"מ, מתוך כתב-היד של המחבר'. עקב המגע עם חברי 'פועלי-ציון' בפלובדיב התעניין ברוכוב ביהדות בולגאריה ולמד את תולדותיה, מציאות חייה, דמותה ובעיותיה של הקהילה. לימים כתב מאמר 'על מצב היהודים בבולגאריה' ושילב בו מידע מעודכן עם פרקי היסטוריה והגות. תוכן המאמר מהווה אישור למגמות הפעילות של 'פועלי-ציון' בפלובדיב ולדגשים המיוחדים בעבודתה הפוליטית בקהילה ומחוץ לה. במאמר זה כתב ברוכוב, בין היתר:

[...] עיקרם של היהודים בבולגריה סוחרים, אולם יש ביניהם גם בעלי-מלאכה, פועלים ופקידי מסחר. הנה בין פרולטרים יהודים אלה החלה זה לא כבר להתארגן תנועה של 'פועלי-ציון'. סניפיה בפיליפופול, בסופיה ובערים אחרות והם הצטרפו לברית הסוציאליסטית 'פועלי-ציון'. הם גם מוציאים עתון ('פרובודה') בלשון הבולגרית. זה לא כבר הצטרפו הציונים האזרחיים לעמדתם של 'פועלי-ציון' כלפי תכנית הפעולה של הקהילה. עלי להעיר כאן, שלקהילות היהודיות בבולגריה יש אבטונומיה מלאה [...] אולם עד כה לא השכילו היהודים לנצל אבטונומיה זו וראשי המדברים בקהילה הם רק מתבוללים עשירים. אולם עתה, הודות לפעולה החינוכית של הציונים והתנועה הסוציאליסטית וגם עקב מכות האנטישמיות, מתחילים היהודים לתת

28 ראה: פרובודה, גיליון 10 (26.8.1911).

דעתם לתפקידיהם הלאומיים ולבעיותיהם החברתיות, ובראש וראשונה מתכוונים הם לדמוקרטיזציה של מוסדות הקהילה ולהשלטת רוח לאומית בפעולתם.²⁹

ההכרות של ברוכוב עם 'פועלי-ציון' בפלובדיב והתוודעותו אל הפרובלמטיקה של קהילת יהודי בולגאריה סייעו לו לייצג נאמנה את המפלגה החדשה, אף שלא היה אחד מחבריה המקומיים, בפני הוועידה העולמית השלישית של 'פועלי-ציון'. היה עליו להסביר את חידת הופעתה על בימת 'פועלי-ציון' וכן את דרכי עבודתה ומדיניותה. בוועידה השלישית, לפי הדיווחים מדיוניה, היתה התעניינות כללית במפלגה החדשה ושררה קורת רוח מן ההפתעה המעודדת שבעצם היוסדותה. לפי דיווח מהוועידה:

זו היתה הפעם הראשונה שאחינו הפועלים הספרדים בבלגריה נתקברו אלינו ונתאחדו אתנו בעבודתנו החברתית והלאומית המשותפת. חזיון זה חשוב ביחוד, משום שהתנועה הפוע"צ בבלגריה נתעוררה מאליה, בלי כל דחיפה והשפעה חיצונית, מאחרי שכל הספרות הפוע"צ כתובה בשפה בלתי מובנת ליהודי בולגריה, ובכלל לא היה כל חיבור חברתי-תרבותי בין תנועת הפועלים העברית העולמית לבין הפועלים הספרדים שבארצות הבלקנים.

נוסף לדיווח זה מן הוועידה, נאמר בפרק על המפלגות הארציות, מתוך הדין-יחשבון של ברוכוב באותה ועידה:

[...] ההסתדרות היותר צעירה והיותר קטנה היא בבלגריה. בלי כל השפעה מן החוץ. רק מאליה נתעוררה בבלגריה תנועה ציונית-פרולטרית. כשנודע להם במקרה, שיש ברית עולמית של פוע"צ, מהרו להתאחד אתה. כל הספרות הפועצ"ית היא להם כספר החתום [...] רק עתון 'האחדות', שאחדים מהם יודעים לקרוא, הוא המקשר אותם את תנועתנו העולמית. הם מוציאים כבר עתון 'המעורר' (הכוונה: 'התעוררות' — 'פרובודה') בשפה הבולגרית היו"ל פעם בשבועיים. קבוצה זו חשובה לנו מאוד מאחרי שהיא הראשונה מתוך אחינו הספרדים הבאים אלינו לעבוד יחד בעד תחיית הפועל והאומה העברית, והיא היא שתוכל לשמש לנו גשר שיחבר אותנו את הפועלים העברים בתורכיה, כי הם קרובים אליהם במקום, ברוח ובשפה.³⁰

'דער יודישער ארבייטער', בטאון 'פועלי-ציון' באוסטריה, בדיווח מפורט על הוועידה העולמית השלישית של מפלגה זו, מספר:

29 ראה: ברוכוב, כרך ב, עמ' 224.

30 שני הציטוטים האחרונים — ראה: האחדות, גיליון מג (1.9.1911), עמ' 5-6.

ברוכוב מתאר את הקמתה והתפתחותה של המפלגה הבולגארית. החברים הבולגאריים באו לתנועת 'פועלי-ציון' בעצמם, ללא השפעה חיצונית. בדרך מקרה נודע להם שקיימת תנועה עולמית של 'פועלי-ציון' ולשכת קשר. אין הם קוראים יידיש ואינם מכירים את הספרות הפרולטארית שלנו. הדבר היחיד שקושר אותם מבחינה רוחנית עם התנועה העולמית הינו 'האחדות', שכמה מהם נמנים עם קוראיו. לפיכך רק במידה מועטה יכולים הם ללמוד מאיתנו והם נאלצים להתנסות באורח עצמאי בייסורי התיאוריה של תנועה צעירה. הם גם יצרו לעצמם כלי ביטוי עצמי בשפה הבולגארית, המופיע בקביעות מדי שבועיים: 'פרובודה' — התעוררות, 'קיצה'.³¹

המשותף לכל הדיווחים, שנדפסו בעיתונות 'פועלי-ציון' בשנת 1911 על מפלגתם בבולגאריה, זו תחושה של הפתעה נעימה, לנוכח תופעה מעניינת וחידוש חשוב. אבל היה גם מי שראה בייסודה של המפלגה הצעירה הרבה מעבר לכך. הדיווח ב'האחדות' מ-1 בספטמבר 1911 מלמד, שנציגי 'פועלי-ציון' בארץ-ישראל בועידה ראו במפלגת-האחות שלהם בבולגאריה 'פתח תקווה', שמן הראוי לתמוך ולטפח אותו, או בלשונם: '[...] קבוצה זו חשובה לנו מאוד'. זאת משלושה טעמים. הראשון — זו קבוצה יהודית ספרדית ראשונה הבאה אלינו מיוזמתה 'לעבוד יחד בעד תחיית הפועל והאומה'. השני — 'הם יוכלו לשמש לנו גשר שיחבר אותנו את הפועלים העברים בתורכיה'. השלישי — 'הם קרובים אליהם [אל היהודים בתורכיה] במקום, ברוח ובשפה'.

ד. ביטאון בבולגארית או בספרדית-יהודית?

אכן בדרכו חזרה מן הוועידה בווינה, ביקר יצחק בן-צבי בפלובדיב כדי להכיר את התנועה הצעירה ולהעמיק את הקשרים עימה.³² 'פועלי-ציון' בפלובדיב ודאי עוררו עניין בבן-צבי, עם זאת אפשר להניח שביקורו זה בא גם כדי להבטיח, שהמפלגה בבולגאריה תמלא אחר החלטת הוועידה העולמית בווינה, שלפיה הביטאון 'פרובודה' צריך להופיע בשפה הספרדית-יהודית ולא בשפה הבולגארית.³³ 'פועלי-ציון' בפלובדיב סירבו. הגיליון העשירי של בטאונם, שהיה אמור להופיע כמתוכנן ב-15 באוגוסט, לא יצא לאור אלא ב-26 בו בבולגארית. מסתבר, שלאון מנחמוב וחבריו לא יתרו ונשארו נאמנים להכרתם, שהבולגארית היא שפת קהל היעד שלהם: צעירים,

31 ראה: ארבייטער, גיליון 32 (18.8.1911).

32 ראה: פרובודה, גיליון 10 (26.8.1911).

33 בהחלטות הוועידה, בפרק על עיתונות ותעמולה, נאמר: 'סעיף ח — המשרד האירופי נידרש לעזור לפני החברים בבולגריה את השאלה בדבר הוצאת עתונם הבולגרי בשפה הספרדית' — ראה: ברוכוב, כרך ב, עמ' 432.

פועלים ואינטליגנציה. בן-צבי ודאי הסביר את החלטת הוועידה ביניה, שהעדיפה את השפה הספרדית-יהודית, כאמצעי להרחבת ההשפעה של רעיונות 'פועלי-ציון' ברחבי המדינה התורכית וכחלק מן הקונצפציה של 'פועלי-ציון' באותה עת, שנדונה ונתגבשה בוועידה העולמית השלישית. החלטות הוועידה בסוגיה זו מלמדות, כי האוריינטאציה על תורכיה העות'מאנית, הפרולטאריון באימפריה העות'מאנית והפרולטאריון היהודי בתורכיה נתגבשה כדרך לקדם שתי מטרות: (א) הבטחת יחס אוהד ותנאים טובים יותר, להמשך בניינם והתפתחותם של הישוב ומעמד הפועלים בארץ-ישראל; (ב) השתלבות מפלגת 'פועלי-ציון' באינטרנאציונל הסוציאליסטי, לאחר שתוכר על ידו, כ'מפלגה ארצית'. בסיכומי הוועידה העולמית השלישית מצויות כמה החלטות, הצהרתיות ואופראטיביות, המצביעות על החשיבות הרבה שיוחסה לפעילות בתורכיה העות'מאנית.³⁴ על-כן מובן המאמץ שעשו מנהיגי 'פועלי-ציון' ללחוץ על חברי מפלגתם בפלובדיב להמיר את הבולגארית בספרדית-יהודית ולשמש מעין אפיק נוסף להזרמת השפעה פועלי-ציונית בקרב קהילות ישראל ברחבי תורכיה. ההצעה להוות 'גשר אל אחינו בתורכיה' — כפי שהיא הוגדרה ב'האחדות'³⁵ — ודאי החמיאה מאוד לחברי 'פועלי-ציון' בפלובדיב, אך הם סירבו לזנוח את עיקר תעודתם: הפצת רעיונות מפלגתם בקרב יהודי בולגאריה. לאחר שנסתיים הויכוח עם יצחק בן-צבי, הופיע, כאמור, באיחור הגיליון (מס' 10) שעוכב ומיד אחריו, ב-31 באוגוסט, יצא לאור גיליון מס' 11. בגיליון זה הוסבר לקוראים, 'שהיו בעיות בקשר עם החלטה מסוימת של הוועידה, בדבר החלפת שפת העיתון מבולגארית לספרדית', אך עתה הכל הוסדר והראיה — 'פרובודה' מופיע כרגיל. כל זאת למגינת ליבם של הסוציאליסטים 'הצרים' והיהודים הסוציאליסטים, ש'הריחו משהו וחשבו שתמנו לגרוע'.³⁶

אפשר לומר, שהמנהיגות העולמית של 'פועלי-ציון' ידעה על המפלגה בפלובדיב, אפילו שנה לאחר הקמתה, פחות מאשר ידעו לאון מנחמוב, לוי חזקיה וחבריהם על תורת 'פועלי-ציון' בטרם החליטו להקים את ארגונם. אכן נכונה קביעתו של ברוכוב כי מפלגת 'פועלי-ציון' בפלובדיב קמה 'בלי כל השפעה מן החוץ. רק מאליה נתעוררה בבולגריה תנועה ציונית-פרולטרית ומיוזמתם באו אלינו'.³⁷ אולם קביעה אחרת שלו, בדבר חוסר הידיעה המוחלט בקרב ציוני בולגאריה על קיומה של ציונות פרולטארית, אינה מיוסדת על העובדות, כפי שהן ידועות לנו. היום, ממרחק של זמן ועל יסוד נתונים מקשת רחבה של נושאים, ניתן לקבוע, שהיוזמה להקמת 'פועלי-ציון' היתה אמנם מקומית, אך דבר קיומם של אירגונים ציוניים-סוציאליסטיים, ובכללם 'פועלי-ציון', היה ידוע לחברים בבולגאריה. ידיעות על כך הגיעו אליהם

34 ראה: ברוכוב, כרך ב, עמ' 430-428; 432.

35 ראה: האחדות, גיליון מג (1.9.1911).

36 ראה: פרובודה, גיליון 11 (31.8.1911).

37 ראה: האחדות, גיליון מג (1.9.1911), עמ' 1.

באמצעות ארבעה אפיקים: (א) זרם רצוף וגובר של עיתונות יהודית בעברית (בכלל זה 'האחדות' ו'הפועל הצעיר') וברוסית — שפה שהיתה מוכנת ליודעי בולגאריה.³⁸ (ב) תרומת האינטלקטואלים היהודים שהיגרו, או אולצו לצאת, מרוסיה, נקלטו בקרב יהודי בולגאריה והיוו מקור למידע על אודות זרמים ומפלגות שפעלו ביהדות רוסיה; (ג) שהותם של צעירים יהודים רבים מבולגאריה לצורך לימודים בבירות אירופה הפגישה אותם עם רעיונות ואישים מכל קשת הדעות בתנועה הציונית; (ד) מורים ארצישראליים כמו אסושקין, ילין, גולדמן וארליך הביאו עימם לבולגאריה לא רק את האהבה לשפה העברית ולארץ-ישראל אלא גם את הנאמנות הן לציונות והן למעמד הפועלים. מורים אלה היוו קשר בלתי אמצעי עם הנעשה במעמד הפועלים בארץ-ישראל ובתנועת הפועלים היהודית בגולה.

התעקשותם של חברי המפלגה בפלובדיב בעניין שפתו של בטאונם לא היתה מקרית. 'פרובודה' היה נושא דגל המפלגה, 'חוד החנית' והאספקלריה למאבקה, הוא התאפיין בחריפות תגובותיו, בסגנונו הפולמוסי השנון, בכושרו להתמיד

38 ראה: ארליך, עמ' 153-155.

חלק מהמעמד הראשון של הגיליון הראשון של 'פרובודה' (התעוררות, יקיצה). בטאון 'פועלי-ציון' בפלובדיב, מ'ו באפריל 1911

Година I	Пловдив, 1 Април, 1911 год.	Брой I.
Вістникъ	ПРОБУДА	ВСІЧКО
ПРОБУДА	Органъ на Пловдив. Социал. Ционист. организация	що се отнася до
излиза	„Поале-Ционъ“	всичко се на- права на
еднѣ мѣсечно	1 Брой 10 ст.	Д. Менахеновъ
за абонемента.	1 Брой 10 ст.	Ул. Алеко Константиновъ № 13

<p>Поздравяваме читателитѣ ни по случай празника „ПЕСАХЪ“.</p>	<p>Нѣколко думи.</p>	<p>азъщата антисемитическа вандализма. Развъ знамето на всесветския пролетариатъ, и заръчати за оубъи национални потребности продуктувани отъ весноспното положение, за поправленнето на оубъи застраданява ои рутини въ нашиятъ националенъ животъ, прѣдставяюща изряза на неформалното ни съществуване, като индивидуални единици възтотени въ едво, и живущи съ собствениятъ си традиционни организационности и въобще качества га единъ прогресивенъ парти.</p>
<p>Менахемъ Пейн и Роза Раянъ СГОДЕНИ гр. Пловдивъ, Мартъ 1911 г.</p>	<p>Веднага събди избухването на Руската Революция, идеитѣ на волюнтаризмилитѣ вербаъ еврейския пролетариатъ, Поале-Ционизмъ, се пренесаха толѣва скоро изъ прѣдѣлитѣ на Европа, че почнаха паясъкъдѣ; каждо е концентрирано еврейското работничество да се оспособаватъ групи, които постепенно се прѣобразиха въ силни организации, и напоследъкъ се създаде съюза на всемирното еврейско работничество организирано подъ знамето на „Поале Ционъ“ носещъ названието: Универсална Еврейска Работническа Социалъ-Ционистическа Конфедерация „Поале-Ционъ“</p>	<p>Но, наредъ съ това полъстително положение на международното проявление на умразата, на която единката жертва е пролетариатътъ и което съставлява самата стобнисть на антисемитизма, всълька прѣдъ насъ полъсриженето, въ което пе-</p>
<p>ЗА ЗНАНИЕ.</p> <p>Поравваме настоятелитѣ на вѣстника ни веднага събди получаваннето на броеветѣ да се погриватъ съ продажбата имъ като ни исцрагатъ стобнистьта за редовность.</p>		

ולהופיע, חרף קשייו הכספיים, במיגוון רחב של נושאים: בעיות אידיאולוגיות ופוליטיות, פעילות ארגונית ואדמיניסטרטיבית, חיי הפועלים ותנאי עבודתם, בעיות חינוך הנוער ומצב בית-הספר העברי, ההתפתחויות בתנועת הפועלים הבלגאריה, המצב הבינלאומי, חיי היהודים בעולם ובעיקר בארצות שבהן רבתה מצוקתם, הנעשה במפלגות 'פועלי-ציון' בעולם, התפתחות הישוב בארץ-ישראל, המצב הכלכלי והחברתי של הקהילות בבלגאריה, הסכנה הנשקפת מן ההתבוללות, המאבק נגד הגילויים האנטישמיים בבלגאריה, מצב התנועה הציונית העולמית, ועוד. בירור החומר היה מאוד מגמתי, קדפני ומכוון — כיאה לעיתון מגויס, עם יעדים מפלגתיים ברורים, העומד במאבק פוליטי קשה, מול התקפותיהם של גופים ואישים שהתנגדו לרעיונות 'פועלי-ציון' ולמאבקייהם.³⁹

סיכום

במפלגת 'פועלי-ציון' בפלובדיב היו כמה יסודות של חידוש וייחוד:

(א) בפעם הראשונה, מאז ראשית הפעילות הציונית המאורגנת בבלגאריה בשנת 1895, נתארגן זרם ציוני מיוחד, בעל אידיאולוגיה מעמדית ומסגרת אירגונית.

(ב) היה זה הניסיון הראשון בבלגאריה, ליצור מזיגה בין השאיפה הציונית ובין התורה הסוציאליסטית, בניגוד להשקפה שרווחה בציבור היהודי והבלגארי כאחד שלפיה שתי האידיאולוגיות הללו סותרות זו את זו.

(ג) בפעם הראשונה הקימו פועלים יהודים בבלגאריה — בצירוף עם צעירים ואינטליגנציה — מפלגה, שלחמה בחזית הלאומית והסוציאליטית גם יחד. היתה זו מפלגה של פרולטארים (פועלים, פקידים, זבנים ומובטלים) ציונים, שנאבקו את מאבקייהם המעמדיים — על שכר, תנאי-עבודה ויחס אנושי מצד המעביד לעובד — בלא להתכחש להשקפתם הציונית ובלא להסתפח לארגונים הסינדיקאליים הסוציאלי-דמוקראטיים הבלגאריים, שפגעו בשאיפות ובאינטרסים הלאומיים שלהם. עם זאת הם ניהלו מאבק נמרץ הן נגד הבורגנים היהודים (שבחלקם השתייכו לתנועה הציונית) והן נגד הסוציאליסטים היהודים והשקפת עולמם האנטי-ציונית. עדותם של מייסדי 'פועלי-ציון' בפלובדיב על מניעיהם, ההרכב הסוציאלי והמקצועי של חברי המפלגה, אופי פעילותה הארגונית-רעיונית-תרבותית והיחס כלפי מפלגה זו מצד יריביה — כל אלה מלמדים, כי לפנינו יוזמה של חבורת פועלים יהודים צעירים, בעלי השקפה ציונית, שלא ראו אפשרות לנהל את מאבקייהם המעמדיים במסגרת פוליטית וסינדיקאלית שהתכחשה ליהדותם ואף ראתה בשאיפותיהם הציוניות שירות לכורגנות היהודית.

דווקא על רקע התחזקותה המתמדת של המפלגה בפלובדיב, בולטת הפסקת קיומה

באמצע שנת 1912. באפריל אותה שנה החל גיוס כללי של הגברים בכולגאריה, הונהג משטר חירום ובוטלו הארגונים הציבוריים. באוקטובר 1912 פרצה המלחמה הבאלקאנית הראשונה ומיד בסיומה פרצה (ביוני 1913) המלחמה הבאלקאנית השנייה, ואחריה מלחמת-העולם הראשונה. סבלות המלחמה, המצב הכלכלי הקשה, המחלות והמגפות ויותר מהכל, מאות הנופלים מקרב היהודים (מעל ל-400 חיילים)⁴⁰ — כל אלה שיתקו את החיים הציבוריים, את התנועה הציונית בכלל ואת 'פועלי-ציון', שהיתה תנועה של גברים צעירים, בפרט.

גם לאחר התפרקות המסגרת הארגונית של 'פועלי-ציון' בכולגאריה לא נמחקה השפעת רעיונותיה. בחינה של הספרות הפובליציסטית בשנות 1912-1930 (שנת ייסודה של מפלגת 'פועלי-ציון' המחודשת בארץ זו) מצביעה על עובדות מרובות, המלמדות שהשקפת-העולם הפועלי-ציונית היתה מקובלת בחוגים רחבים בערים שונות בכולגאריה.⁴¹ הדבר ניכר מן היוזמות של נאמני 'פועלי-ציון' וכן מן העיתונות היהודית הסוציאליזמוקראטית, שלא פסקה לנגח את רעיון הציונות הסוציאליסטית ואת 'פועלי-ציון' בשם המפורש, ולהתרוכח עימם; אף שהארגון עצמו לא היה קיים כבר.⁴²

פעילותה של מפלגת 'פועלי-ציון' בפלובדיב בשנות 1910-1912 היא אחת התופעות המעניינות, החשובות והמשפיעות בתולדות יהדות בולגאריה והתנועה הציונית שבתוכה, בעשורים הראשונים של המאה ה-20.

40 ראה: לנופלים. זהו אלבום לזכר 400 חיילים יהודים, טוראים וקצינים, שנפלו במלחמות הבאלקאנים ובמלחמת-העולם הראשונה (בשנות 1912-1918) כחיילים בצבא בולגאריה.

41 ראה: השופר, גיליון 9 (24.6.1919); אברייסקה, חוברות 1, 3-4 (1922), מאמרו של ברוכוב, 'התפתחות הכלכלית של העם היהודי'; שם, חוברות 3-4 (1922) מאמרו של ר' בן-שושן, 'הסוציאליזם היהודי'; חוברת 11 (1923), מאמרה של קפלון-קוגן, 'היסודות המעמדיים של השאלה הלאומית' (בעקבות מאמרו של ברוכוב). ראה גם: בן-יוסף, עמ' 189, מאמרו של ז'אן דניאל, 'קווים לתולדות פועלי-ציון' (במאמר זה הוא מזכיר את הצעתו, שהעלה בקיץ 1923 ב'אברייסקה מיסל', להקים מסגרת אירגונית לפעולה ציונית-סוציאליסטית); אברייסקי, גיליונות 31, 32 (1925), שם צוין נסיונם של כמה צירים יהודים בוועידת המפלגה הסוציאלי-דמוקראטית הבולגארית, לארגן קבוצות של 'פועלי-ציון', ביוזמת מרכוס נחמיוזון (נחומי); ראה גם: שאלתיאל, עמ' 277-282.

42 'אברייסקי רבוטניק' פירסם בשנת 1915 שלושה מאמרים מאת א' היימן נגד 'פועלי-ציון' — ראה: שם, גיליון 15, 'אימיגרציה וטריטוריאליזם'; גיליון 17, 'הטאקטיקה של 'פועלי ציון'; גיליון 20, 'פועלי-ציונים ומושג התהליך ההיסטורי'.

הפניות ביבליוגראפיות

אברייסקה	'אברייסקה מיסל' (הגות יהודית), כתב-עת לענייני חברה וספרות, רוסה, בולגאריה (בשפה הבולגארית), 1922-1923.
אברייסקי	'אברייסקי פרגלד' (סקירה יהודית), בטאון ההסתדרות הציונית בסופיה, בולגאריה (בולגארית), 1909-1910.
אופנהיימר	פ' אופנהיימר, ציונות וקוסמופוליטיזם, פלובדיב 1912 (בולגארית).

- ארבייטער ארדיטי
 'דער יודישער ארבייטער', וינה, בטאון 'פועלי-ציון' באוסטריה, 1911-1912.
 ב' ארדיטי, יהודים נודעים בבולגאריה, 4 כרכים, תל-אביב 1969-1973 (בולגאריה).
- ארליך
 בנבנישתי, הסוציאליסטים
 'עוגן (עורך), אשר היה — מצבת זכרון לאשר ארליך, תל-אביב תשי"ט.
 ד' בנבנישתי, 'הסוציאליסטים הראשונים בבולגאריה והציונות, 1894-1903', בקובץ: עיונים בתולדות האוכלוסיה היהודית על אדמת בולגאריה, סופיה 1980 (בולגאריה).
- בנבנישתי, העיתון
 — — 'העיתון הראשון של היהודים המארקסיסטיים בבולגאריה', גודישניק, שנה 13, עמ' 233-263 (בולגאריה), סופיה 1978.
- בן-יוסף
 בן-צבי
 ברוכוב
 'שפירא (עורך), אהרון בן-יוסף — קובץ לזכרו, תל-אביב תשי"ד.
 'בן-צבי, פועלי-ציון בעליה השניה, תל-אביב תשי"א.
 ב' ברוכוב, כתבים, כרכים א-ב (עורכים: ל' לויטה וד' בן-נחום), תל-אביב 1955-1958; כרך ג (עורכים: ל' לויטה וש' רכב), תל-אביב 1966.
 'גודישניק', שנתון האירגון לחברה, תרבות והשכלה של היהודים בבולגאריה, סופיה 1966 ואילך (בולגאריה).
- גודישניק
 'האחדות', בטאון מפלגת הפועלים העברים הסוציאל-דמוקראטים בארץ-ישראל (פועלי-ציון), ירושלים תר"ע-תרע"ה.
- השופר
 'השופר', בטאון ההסתדרות הציונית בבולגאריה, פלובדיב-סופיה 1901-1941 (ספרדית-יהודית, בולגאריה).
- וינשל
 חוקת
 יהדות
 'וינשל, מארקו ברוך, ירושלים 1981.
 חוקת נסיכות בולגאריה, טרנובו 16 באפריל 1879 (בולגאריה).
 ד"ר א' רומנו ואחרים (עורכים), יהדות בולגריה (אנציקלופדיה של גלויות) ירושלים ותל-אביב תשכ"ז.
- לנופלים
 מרכוס
 'לנופלים — אלבום אבלות', סופיה 1919 (בולגאריה).
 ס' מרכוס, 'תולדות החינוך העברי בבולגריה', מזרח ומערב, כרך ד, ירושלים תר"צ, עמ' 152-158.
- סמו
 ניצני
 ש' סמו, זכרונות נעורים, אשר היה — מצבת זכרון לאשר ארליך, תל-אביב תשי"ט, עמ' 153-158.
 'ניצני, 'קהילת פלובדיב — אִם הציונות בבולגריה', רשומות, תל-אביב תשי"ג, עמ' 25-50.
- פינסקר
 פרובודה
 'אוטואמניפיאציה', פלובדיב 1912 (בולגאריה).
 'פרובודה', בטאון הארגון הסוציאליסטי-ציוני 'פועלי-ציון' בפלובדיב, 1.4.1912-1.4.1911.
- צ'אקארוב
 קראוס
 קשלס
 רבוטניק
 ג' צ'אקארוב (עורך), תולדות ההשכלה והמחשבה הפדגוגית בבולגאריה, סופיה 1982 (בולגאריה).
 א' קראוס, ציונות וסוציאליזם, פלובדיב 1912 (בולגאריה).
 ח' קשלס, קורות יהודי בולגריה, 5 כרכים, תל-אביב 1969-1973.
 'אברייסקי רבוטניק' (הפועל היהודי), בטאון האגודה היהודית הסוציאל-דמוקראטית 'בורץ' (לוחם), סופיה 1909-1914 (בולגאריה).
 א"א רומנו, 'היהדות והתנועה הציונית בבולגריה', יהדות בולגריה (אנציקלופדיה של גלויות — כרך עשירי), ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 175-606.
- רוסב
 שאלתיאל
 ר' רוסב, 'יהודי בולגאריה על סף המאה ה-20', על-פי אירצ'ק, 'גודישניק', סופיה 1981, עמ' 87-96.
 ש' שאלתיאל, 'ראשית מפלגת "פועלי ציון" בבולגריה ובטאונה "פרובודה" (1910-1912)', עבודה לקבלת התואר מוסמך למדעי-הרוח, בהדרכת פרופ' מ' מינץ, אוניברסיטת תל-אביב 1988.